

חלמנו

(Chelmno; גרמנית: קולמהוף, Kulmhof). מחנה השמדה, הוקם בכפר הפולני חלמנו שבנפת קולו (Kolo), 70 ק"מ ממערב ללודז'. מחנה חלמנו היה הראשון לרציחת המונים בגז, והאתר הראשון, מחוץ לשטחי הכיבוש בברית-המועצות, לרצח המונים במסגרת 'הפתרון הסופי'. מחנה חלמנו נועד להיות מרכז להשמדת יהודי גטו לודז' וחבל ורטלנד. מחנה חלמנו הוקם בשני אתרים, המרוחקים ארבעה ק"מ זה מזה: (1) המחנה בטירה (Schloss) בתוך הכפר, שהיה מקום קליטת הקורבנות ורציחתם ומקום מגורים לסגל המחנה; (2) מחנה היער (Waldlager) ביער הסמוך ז'וחוב (Rzuchow), ובו נמצאו קברי המונים ותנורי המשרפות.

להפעלת המחנה וניהולו הוקמה יחידה מיוחדת, 'זונדרקומנדו קולמהוף' (Sonderkommando Kulmhof). היחידה נודעה גם בשם של מפקדיה: 'זונדרקומנדו לאנגה' ואחר-כך 'זונדרקומנדו בותמן', על שם מפקדיה, האופטורמפירר הרברט לאנגה, ומחודש מרס 1942 – האופטורמפירר הנס בותמן.

'זונדרקומנדו קולמהוף' היה מורכב מאנשי משטרת הבטחון (Sicherheitspolizei) ו'משטרת המגן' (Schutzpolizei). 20 אנשי משטרת הביטחון החזיקו בתפקידים המרכזיים במחנה. כ-120 אנשי משטרת המגן היו מחולקים ליחידות משנה: 'קומנדו תובלה' (Transport-kommando), 'קומנדו הטירה' (Schlosskommando) ו'קומנדו היער' (Wald-kommando).

יחידת 'קומנדו התובלה' פעלה בעיקר בתחנת רכבת הסמוכה פוביירצ'ה (Powiercie) שאליה הגיעו רוב הקורבנות. תפקידה היה חיזוק המשמר הגרמני שליווה עד שמה את המגורשים והובילים במשאיות אל מחנה הטירה.

ל'קומנדו הטירה' היו תפקידי שמירה על המחנה בטירה והשתתפות בתהליכי הרצח. 'קומנדו היער' היה מוצב במחנה היער ז'וחוב ויצר שני מעגלי שמירה, בכדי להבטיח שאיש לא יתקרב ולא יוכל לראות את הנעשה במחנה. 'קומנדו היער' גם ניהל את פריקת גופות הנרצחים, קבורתן ושריפתן.

יחידת 'זונדרקומנדו קולמהוף' היתה כפופה ישירות ל'משרד הראשי לבטחון הרייך' בברלין. ברם, התערבו בנעשה מבחנה גם מושל חבל ורטלנד ארתור גריזר, מפקד המשטרה והס"ס בורטלנד וילהלם קופה וראש מינהל גטו לודז' הנס ביבוב. אנשי סגל המחנה קיבלו בעד שירותם במחנה תוספת מיוחדת לשכרם, 12 עד 15 מרקים.

לרוב הובאו המגורשים לחלמנו ברכבות משא אל תחנת הצומת בקולו, ומשם הועברו ברכבת שעל מסילה צרה על התחנה בפוביירצ'ה. לפעמים הגיעו הקורבנות במשאיות לחלמנו ישירות

ממקום מגוריהם. העברת המגורשים נעשתה בליווי כבוד של אנשי המשטרה הגרמנית. כך, למשל, בעת השילוחים מגטו לודז' הועברו המגורשים ברכבת בת 12 קרונות בליווי יחידה מיוחדת ובה 155 שוטרים גרמנים.

הקורבנות רוכזו תחילה בחצר הטירה, שם הושמעו באוזניהם דברי הרגעה, ונאמר להם שהם נוסעים למחנה עבודה ולכן עליהם להתרחץ ובגדיהם יעברו חיטוי. אחר-כך הובלו הקורבנות בקבוצות של כ-50 נפש, גברים, נשים וילדים יחד, לקומת הקרקע בטירה. שם אולצו להתפשט. דברי ערך שהביאו אתם נאספו בסלים, ולכאורה נרשמו עליהם שמות הבעלים. אחר-כך הועברו הקורבנות לכיוון המרתף. בדלת המעבר ובחדר המדרגות היו תלויים שלטים 'למרחץ'. משם הובלו לשיפוע בניו קרשים, אטום משני צדדיו. בקצה השיפוע עמדה משאית גז ודלתותיה פתוחות בכיוון השיפוע. מרגע הכניסה לפתח השיפוע הריצו הגרמנים את הקורבנות באכזריות רבה כלפי מטה אל תוך המשאית. לקורבנות כבר לא היתה אפשרות לפנות לדרך אחרת, אלא לתוך המשאית.

במחנה חלמנו הופעלו שלוש משאיות גז. הן היו משאיות 'רנו', שתיים בגודל בינוני ואחת גדולה יותר, מצויידות בארגזים אטומים, עם דלתות כפולות מאחור. מבחוץ היו המשאיות זהות למשאיות להובלת רהיטים. אורך הארגזים במשאיות היה 4-5 מטרים, רוחבם 2.20 מטרים וגובהם 2 מטרים. לארגז נדחסו 50 עד 70 נפש. בפנים היו הארגזים מצופים בפח מגולוון. על רצפת הפח הונחו סבכות עץ. מתחתן היה צינור עם פתחים שהובילו החוצה, בקצהו מיתקן שאליו חובר צינור גמיש, ודרכו הגיע גז הפליטה אל תוך המשאית.

כאשר הוכנסו הקורבנות דרך השיפוע אל תוך משאית הגז, סגר הנהג את הדלתות ונעל אותן במנעול תלוי. אחר-כך הפעיל את המנוע. בתוך עשר דקות נחנקו הקורבנות מגז השריפה של המנוע. לאחר המתת הקורבנות נותק צינור הפליטה מהחיבור לתוך המשאית והיא נסעה למחנה היער.

מחנה היער כלל שלוש קרחות יער ובהן ארבעה קברי המונים. קרחות היער היו מופרדות בשדרות עצים. שם הוקמו גם שני תנורי משרפות, רוחבם 10 מטרים ואורכם 5-6 מטרים. מבין המגורשים שהגיעו לחלמנו נבחרו 30-40 איש, הובאו למחנה היער, ואולצו בעינויים אכזריים ביותר לעבוד כקברני כפייה. הם נאלצו להוציא את הגוויות ממשאיות הגז, לקוברן בקברי המונים שבקרחות היער ולימים – לשורפן בתנורי המשרפות. בלילות הועברו קברני הכפייה למחנה הטירה והוחזקו בחדר סגור, נתונים במשמר כבוד. האסירים הללו אירגנו נסיונות בריחה רבים. הצליחו הבריחות של מיכאל פודחלבניק ואיש הקרוי יעקב גרוינבסקי (אפשר ששם זה בדוי). גרוינבסקי ברח באמצע ינואר 1942, ובסוף אותו חודש הגיע לגטו ורשה ומסר עדות מפורטת מאוד על הנעשה במחנה לארכיון המחתרתי 'עונג שבת' (ראה גרוינבסקי, דין-וחשבון) שבראשו עמד ד"ר עמנואל רינגלבלום. תוכן העדות נמסר למחתרת

הפולנית ודרכה הועבר לממשלת פולין בגולה. באופן זה ידעו בלונדון כבר ביוני 1942 את כול הפרטים על מחנה חלמנו והנעשה בו.

ביום 7 בדצמבר 1941 התחילו השילוחים להשמדה בחלמנו ולמחרת היום החל המחנה לפעול. הקורבנות הראשונים היו היהודים מהקהילות בסביבה: קולו (Kolo), דומביה (Dobie), סומפולנו (Sompolno), קלודבה (Klodawa), באביאק (Babiak), דמבי שלאחצקיה (Deby Szlacheckie), איזביצה קויאבסקה (Izbica Kujawska), נוביני-ברדובסקיה (Nowiny Brdowskie), גרוזזייץ (Grodziec). בין הקורבנות הראשונים היו גם 5,000 צוענים, שהיו כלואים בחלק נפרד בגטו לודז'.

באמצע ינואר 1942 התחילו הגירושים מגטו לודז'. מ-16 עד 29 בינואר הוצאו מהגטו ונרצחו בחלמנו 10,003 יהודים; מ-22 בפברואר עד 2 באפריל 1942 – 34,073; מ-4 עד 15 במאי 1942 – 11,680; מ-5 עד 12 בספטמבר 1942 – 15,858 יהודים. המספרים הללו כוללים גם יהודים מגרמניה, מאוסטריה, מצ'כוסלובקיה ומלוקסמבורג שלפני-כן גורשו לגטו לודז'. בחלמנו נרצחו גם 15,000 יהודים שנשלחו מגטו לודז' לעבודת כפייה במחנות באיזור ורטלנד. בשנת 1942 הועברו להמתה בחלמנו היהודים מכול שאר 36 היישובים בחבל ורטלנד. בחלמנו נרצחו גם כמה מאות פולנים, שבויי מלחמה סובייטים ו-88 ילדים צ'כים מהכפר לידיצה.

הרכוש שהביאו הקורבנות, הלבוש וחפצים אישיים, הועברו למחסנים שהקים בעיר פביניצה (Pabianice) המינהל הנאצי של גטו לודז', בראשותו של הנס ביבוב. המינהל עסק בחלוקה או במכירה של החפצים לגרמנים תושבי הורטלנד.

במרס 1943 נפסקו המשלוחים לחלמנו. אותה עת כבר הושמדו כול היישובים היהודיים בורטלנד להוציא את גטו לודז'. השלטונות הנאצים החליטו על חיסול המחנה. הטירה בחלמנו נהרסה, אנשי סגל המחנה הועברו ליוגוסלוויה וצורפו לאוגדת 'פרינץ-אויגן' (Prinz Eugen), שנלחמה בפרטיזנים.

באפריל 1944, לקראת חיסולו המתוכנן של גטו לודז', החליטו הנאצים לחדש את פעילות ההשמדה בחלמנו. האנס בותמן ושאר אנשי 'זונדרקומנדו קולמהוף' נקראו חזרה מיוגוסלוויה, צורפו אליהם גם אנשים חדשים וביניהם ולטר פילר, שנתמנה לסגן מפקד המחנה.

המחנה חודש בחלק שהיה קודם מחנה היער. נבנו שני צריפים באורך 20 מטר וברוחב 10 מטרים לקליטת הקורבנות, בשיטה זהה לשיטה שהופעלה בטירה שנהרסה. נבנו מחדש גם שני תנורי משרפות. גם לקורבנות שהובאו שמה במשאיות סופר שהם נוסעים לעבודה בגרמניה ושעליהם לעבור מרחץ וחיטוי בקבוצות של 70-90 נפש, ולאחר שהתפשטו הוכנסו דרך דלת שעליה היה שלט 'למרחץ' למעבר באורך 25 מטר, גדור משני צדדיו. המעבר פנה בסופו אל השיפוע שלידו עמדה משאית גז.

ביום 23 ביוני 1944 התחילו השילוחים מגטו לודז', ועד 14 ביולי הועברו לחלמנו ונרצחו 7,176 נפש. כדי לזרז את חיסול הגטו בלודז' הפסיקו הנאצים את המשלוחים למחנה חלמנו והעבירו את יושבי הגטו לאושוויץ שבה היה אז קצב ההמתה בגזים גדול פי עשרה. יחידת 'זונדרקומנדו קולמהוף' הועברה ללודז' ועד סוף אוגוסט 1944 עסקה עם יחידות גרמניות אחרות בחיסול הגטו ובגירוש היהודים לאושוויץ.

בתחילת ספטמבר 1944 שב 'זונדרקומנדו קולמהוף' לחלמנו ועסק עם יחידת 'זונדרקומנדו 1005' (ראה 'מבצע 1005') בשריפת גוויות הנרצחים ובטשטוש עקבות הרצח. במחנה הוחזקה גם קבוצה של כ-50 אסירים יהודים עובדי כפייה. בליל 17-18 בינואר 1945, עם התקרבותו של הצבא האדום, יצאו הנאצים את המקום. לפני יציאתם ביקשו להוציא להורג 48 אסירים, שעדיין נשארו במחנה. האסירים התנגדו ושלושה מהם הצליחו לברוח. השאר נהרגו.

בסך-הכול נרצחו במחנה חלמנו כ-320,000 נפש – כ-98% מתוכם יהודים. תיאור מפורט של המחנה, הנעשה בו ואורח החיים של הסגל הנאצי מסר מיד לאחר המלחמה לשלטונות האמריקניים במערב גרמניה היינריך מאי, חבר המפלגה הנאצית, שבזמן קיומו של המחנה בחלמנו היה ראש מינהל היערות באיזור. בשנים 1947-1950 התקיימו בפולין משפטים נגד שני אנשי סגל המחנה, ולטר פילר והרמן גילוב. שניהם נידונו למוות. בשנים 1962-1965 התקיים במערב גרמניה משפט נגד 12 אנשי סגל המחנה. שלושה נידונו ל-13 שנות מאסר, אחד לשבע שנות מאסר, והשאר לעונשים קלים יותר.